

Нада ТОМОВИЋ*

БАЛКАН У ПОЛИТИЦИ ВЕЛИКИХ СИЛА ОД 1878. ДО 1903. ГОДИНЕ

Рат са Османском империјом 1877–1878. године значио је велику прекретницу за Русију како на унутрашњополитичком тако и на спољнополитичком плану. Било је потребно да се на неки начин искористе војни успјеси у тек завршеном рату.¹ Међутим, Берлински конгрес донио је разочарење свим слојевима руског друштва. Руско преимућство на Балкану било је потиснуто. Русија је на Балкану добила опасног супарника у Аустроугарској која је одлуком Берлинског конгреса добила право да окупира Босну и Херцеговину. Погрешни дипломатски потези, рађени на линији споразума са појединим европским дворовима још прије почетка рата, везали су унапријед руке представницима Русије на Берлинском конгресу. Наиме, уочи рата са Турском, Русија се обавезала према Великој Британији да неће заузети Цариград и Мореузе. Рајхштатским споразумом (1876) Русија је пристала да Аустроугарска окупира Босну и Херцеговину у замјену за руску слободу дјеловања у вези са Босфором и Дарданелима. Руска јавност није се мирила са третирањем Русије на конгресу као другоразредне силе. За нанесене територијалне и дипломатске губитке кривила је њемачког канцелара Бизмарка.²

Цар Александар II такође је доживљавао Берлински конгрес као коалицију против Русије, под руководством Бизмарка. Код пе-

* Проф. др Нада Томовић, Универзитет Црне Горе, Филозофски факултет, Никшић

¹ *Историја внешней политики России вторая половина века*, Москва 1997, стр. 17.

² Сава Живанов, *Русија на прелому векова*, Београд 2002, стр. 364–365.

троградских званичних кругова преовладало је мишљење да треба правити преокрет у спољној политици и тежити споразуму са Француском.³ Дотадашња проњемачка политика Александра II морала је претрпјети преокрет. Ипак, од краја 70-их до почетка 80-их година за реализацију тога курса постојало је низ препрека. Француска, која је тада остваривала активну колонијалну политику у Африци и југоисточној Азији, бојала се од заоштравања односа са Великом Британијом, тражећи у исто вријеме начин да избјегне сваки конфликт са Њемачком, а управо руско-француско зближавање могло је довести до тога. Са своје стране, Русија је, сукобљавајући се са Великом Британијом у Азији, била заинтересована за мирне односе са Њемачком ради очувања сигурности својих западних граница.

Крај 70-их XIX вијека година карактерише заоштравање руско-енглеских односа. Послије руско-турског рата Енглеска се фактички одрекла господарења Црним морем, завладала је острвом Кипар, а њена флота била је и у Мраморном мору. Британска флота могла је лако ући у Црно море и угрозити јужне обале Русије, која тада још тамо није имала флоту. Истовремено, Енглеска је имала експанзионистичке планове према Авганистану, намјеравајући да га потпуно освоји.⁴

Руска влада ријешила је да предузме контра мјере, вршећи притисак на Енглеску да заустави своју експанзију. Године 1878. у Кабул је упућена мисија на челу са генерал-мајором Н. Г. Столетовим. Његов задатак је био да утиче на авганистанског емира да откаже послушност Енглеској и да јој не допусти успостављање протектората над Авганистаном. Долазак Столетова у Авганистан изазвао је велико узбуђење у Лондону. Русија није жељела рат са Енглеском, већ је тежила да Лондон буде попустљивији у *источном ишијању*. То се ипак није могло постићи. Боравак руске мисије у Кабулу убрзао је напад Енглеске на Авганистан. Резултат англо-авганистанског рата био је окупација Авганистана од стране британске војске и добијање протектората над Авганистаном. Русија је одговорила уласком њене војске у Туркменију. То је довело до још већих заоштра-

³ А. А. Ицкендеров, *Росийская монархия, реформы и революция*, Вопросы истории, 1, Москва 1999, стр. 108.

⁴ *История внешней политики России, вторая половина XIX века*, стр. 222–223.

вања односа са Енглеском. Влади Александра II није преостајало ништа друго него да изведе земљу из стања изолације. Такво мишљење заступали су најближи цареви сарадници. Интереси многих привредника, такође су били да се одрже добри односи са Њемачком. Тај курс политике подржавали су и банкарски кругови. Будући да је знатан дио дворске аристократије био у родбинским везама са Хонцолернима, на зближавање са Њемачком вукао их је страх од револуције. Али, свакако, пресудно је било што је руска дипломатија рачунала на Бизмаркову сарадњу у далекоисточној политици.⁵

Успостављање руско-њемачких односа почело је слањем писма Александра II њемачком цару Виљему I, августа 1879. године, а затим је услиједио њихов сусрет у мјесту Александрово. Петроградски двор се надао да ће уз помоћ Њемачке учврстити своју позицију на Балкану и да неће допустити аустроугарску експанзију у словенским земљама као ни окупацију мореуза од стране Енглеске. Бизмарк је, као и обично, играо дволичну игру. Жалећи се на Аустрију, он се истовремено спремао на савез са њом. Бизмарк је прво добио захтјев од Аустрије да се склопи савез, који би истовремено био уперен и против Русије и прртив Француске. Али министар иностраних послова Аустроугарске Ђула Андраши успротивио се томе, захтијевајући да савез буде уперен само против Русије. Њемачки канцелар морао је попустити.

Сагласно аустро-њемачком споразуму у случају напада Русије на једну од земаља друга је била обавезна да јој ступи у помоћ. У колико би пак услиједио напад неке друге државе на једну од чланица савеза, друга земља би морала остати неутрална, ако се нападу не прикључи Русија. У основи, споразум је имао одбрамбени карактер, што је чланицама савеза давало могућност дипломатског манервисања. Споразум Њемачке с Аустроугарском вукао је и Русију на споразум са Њемачком, што је значило удаљавање од Француске. Бизмарк је дао до знања Русији да не може рачунати на њемачку помоћ у случају аустро-руског конфликта.⁶

Могућност стварања енглеско-аустријско-турског блока приморала је руског цара да прихвати Бизмаркове услове. На другој

⁵ В. А. Феодоров, *История внешней политики России 1861–1917*, Москва 2001, стр. 163–164.

⁶ *История внешней политики России*, стр. 227.

страни, у владајућим круговима Хабзбуршке монархије постојала су два правца што се тиче спољнополитичке оријентације: један, који се залагао за сарадњу са Енглеском у циљу заједничке борбе против Русије и настављања експанзије на Балкану, и други, који се залагао за споразум са Русијом, ради подјеле интересних сфера на Балкану.⁷ Руски пројекат уговора предвиђао је неутралност савезника у случају рата једне од њих са неком другом државом, уважавање интереса Аустроугарске на Балкану и гаранцију затварања мореуза. Осим тога, предвиђала се узајамна сагласност што се тиче територијалних измјена на Балкану и могућност уједињења Бугарске и Источне Румелије. Приликом разматрања тога пројекта аустроугарски министар иностраних послова Хајмерле унио је исправке, које су се углавном односиле на признавање права Аустроугарској на анексију Босне и Херцеговине и заузимање Новопазарског Санџака. Бизмарк је с тим био сагласио. Послије дуго-трајних преговора уговор је потписан 1881. године.⁸

Аустро-њемачки уговор из 1879. године постојао је независно од *Савеза три цара*. Аустро-њемачком савезу прикључила се 1882. године и Италија која је била незадовољна због заузимања Туниса од стране Француске. Уговор између *Њемачке*, Аустроугарске и Италије добио је назив *Тројни савез*. Стварни инспиратор стварања Тројног савеза као и Савеза три цара била је Њемачка, са основном намјером да Француску држи у изолацији. Закључивши савез са Њемачком и Аустроугарском, Русија је рачунала да ће уз њихову помоћ успјети да очува своје интересе на Балкану. Првих година постојања савеза, наде Петрограда биле су колико-толико оправдане. Али временом су се појавиле руско-аустријске противурјечности.

Двојна монархија у чији су састав улазиле знатне словенске области (Чешка, Словачка, Хрватска, Словенија, Војводина, Далмација, окупирана Босна и Херцеговина), дојала се национално-ослободилачког покрета словенских народа на Балкану, који би се могли проширити на остали дио монархије.

Првих година послије *Источне кризе*, утицај Русије био је на Балкану релативно велики. Русија је подржавала уједињење Бу-

⁷ *Истио*, стр. 226.

⁸ *Истио*, стр. 227.

гарске и Источне Румелије, што је било и прецизирано у уговору *Савеза три цара*. Примарни задатак руске спољне политике 80-их година био је обезбјеђивање интереса у мореузима. До Берлинског конгреса западноевропске државе су се залагале за очување Османског царства, а последице су постале заговорнице његове подјеле. У периоду од 1878. до 1885. султан је изгубио Крит, Босну и Херцеговину, дио Новопазарског Санџака, велики дио Тесалије, Тунис и Египат. Пошто није била у могућности да оружаним путем освоји мореузе, руска влада морала је тражити друге путеве и одржавати добре односе са Турском, која је контролисала и мореузе, јачати утицај у балканским државама или искористити Савез три цара. Русија се одлучила на јачање својих позиција у Турској и слабљење енглеског утицаја на Порти. На том спољнополитичком курсу остало се до 1897. године.

Турска је тражила помоћ Русије против Енглеске, која је преузимала турске посједе у сјеверној Африци. И једна и друга залагале су се за очување *status quo* на Балкану.⁹ Док је Русија водила политику зближавања са Турском, Аустроугарска је користила сваки повољан моменат да истисне ионако повољан руски утицај на Балкану. Користећи економску зависност бугарске грађанске класе од аустријског капитала, Аустрија је учврстила свој економско-политички утицај у Бугарској на штету Русије.¹⁰ Сама руска влада превеликим мијешањем у унутрашње ствари Бугарске допринијела је стварању антируског расположења у овој земљи. Русија је од Александра Батенберга тражила неумјерене захтјеве. У рукама два руска генерала (Собољева и Каулбарса) биле су најважније функције власти, први је био предсједник владе, а други војни министар. Грубо мијешање руске владе у унутрашња питања Бугарске, а поготово Румелије Кнежевине Бугарској (1885), допринијело је стварању антируског расположења у Бугарској. Под руским притиском кнез Батенберг се (1886) одрекао бугарског престола. На упражњени бугарски престо велике силе су поставиле аустријског кнеза Фердинанда Саксен-Кобурског (1887–1918), који је започео проаустријску политику. Доласком Фердинада Кобурског скоро да је у потпуности истиснут руски утицај на Балкану, јер је и

⁹ *История внешней политики России*, стр. 232–233.

¹⁰ Васиљ Поповић, *Источно питање*, Београд 1996, стр. 198.

Србија (1881) закључила *Тајну конвенцију* с Аустроугарском, а Румунија је (1883) приступила Тројном савезу.¹¹ Једино је од балканских земаља руски утицај остао непољуљан у Црној Гори. Иако је Србија тада водила проаустријску политику, успротивила се уједињењу Источне Румелије с кнежевином Бугарском, па јој је 1885. године објавила рат. Аустроугарска је брзо реаговала стављајући се у заштиту бугарских интереса и истовремено приморавајући Србије на поштовање *Тајне конвенције*. Бечки кабинет се прибојавао интервенције Русије на страни Србије у овом рату са Бугарском.¹²

Узевши у цјелини, руска политика на Балкану од Берлинског конгреса до почетка 90-их година XIX вијека доживјела је неуспјех. Великог удјела у томе имао је савез са Аустроугарском и Њемачком, које јој нијесу пружале подршку у њеној политици на Балкану.¹³ Што се тиче Француске, Александар III се није хтио ослањати на њу, јер је она била земља у којој су често избијале револуције. Уз то, Француска је подржавала Пољску, а у Француској је дјеловала не само пољска антируска емиграција већ и руска антимонархистичка опозиција. Александар III није се ослањао на Француску и зато што је знао да би се томе противио Бизмарк. Штавише, он није одбио Бизмаркову иницијативу да (1887) потпише нови тајни *Уговор о узајамним гаранцијама* са Њемачком. Потписнице су се њиме обавезале да ће Италија сачувати неутралност у случају да се једна од њих нађе у рату са трећом државом, осим у случају напада Њемачке на Француску, или Русије на Аустроугарску. Уговор је био потписан на три године и Русија га више није обнављала.¹⁴

Проњемачка политика руског двора, неће бити дугог вијека и поред потписивања поменутог уговора, јер ће Александар III напакон схватити да је Бизмарк за све вријеме постојања *Савеза три цара* водио дволичну политику према Русији. Подршка Њемачке бугарском кнезу Фердинанду наговјестила је преоријентацију у руској спољној политици. Осим тога, те 1887. године Њемачка је одбила зајам Русији што је довело до правога царинског рата између двије земље.

¹¹ Сава Живанов, *нав. дјело*, 367; Стеван Павловић, *Историја Балкана*, Београд 2001, стр. 205.

¹² *Хисторија дипломатије, том 2* (у редакцији Потемкина) Загреб 1951, стр. 86.

¹³ *Хисторија дипломатије*, стр. 87.

¹⁴ Сава Живанов, *нав. дјело*, стр. 367.

С друге стране, руско-аустријски односи додатно су заоштрени због пребацивања неких руских војних јединица на аустријску границу. То пребацивање било је дио великог плана о дислокацији руске војске, који је био израђен прије руско-турског рата. Аустријанци су се плашили тих руских војних мјера предузетих 1887. године. Русија се није ни трудила да разбије страх код Аустрије, желећи да га искористи у вршењу притиска на њу по питању судбине бугарског престола.¹⁵ Њемачки притисак на Русију донијеће супротан резултат од онога који су Њемци очекивали, руско-француско зближавање.¹⁶ Наиме, руска влада нашла је исте године зајам у Француској када јој га је одбила Њемачка. Од тада француски капитал постаје главни повјерилац руског царизма. Даљи догађаји ће показати колико су ти зајмови имали улогу у политичком зближавању између Француске и Русије.¹⁷

Августа 1891. године закључен је тајни политички споразум између француске и руске владе. Послије годину дана потписана је и *Тајна војна конвенција*. Према првом члану конвенције предвиђено је ако Француска буде нападнута од Њемачке или Италије, да Русија употреби сву војску којом располаже за напад на Њемачку. Други члан конвенције обавезивао је на неодложну мобилизацију оружаних снага Русије и Француске у случају мобилизације оружаних снага Тројног савеза или једне од држава које га чине. Војна конвенција била је ратификована 1893/94, чиме је савез двије државе био потврђен.¹⁸

Политичку и финансијску подршку Француске Русија је искористила за активирање своје политике на Далеком истоку. Нови министар финансија Вите, од 1892. године поднио је цару Александру III меморандум о Далеком истоку, у којем је разрадио широк финансијски и политички програм. Према Витеоовој замисли, Русија је требало да у Кини нађе савезника у далекоисточној политици. Русија и Кина закључиле су 1896 *Тајни сјоразум*, којим су се обавезале да у случају јапанског напада једна другој пружају помоћ. Русија је од Кине такође добила концесију за градњу железничке пруге кроз Манџурију, чиме је она претворена у зону

¹⁵ *Хисторија дипломатије*, књ II, стр. 87.

¹⁶ Сава Живанов, *нав. djело*, стр. 367.

¹⁷ *Хисторија дипломатије*, стр. 87.

¹⁸ Сава Живанов, *нав. djело*, стр. 368–369.

руског утицаја.¹⁹ Прихватањем пројекта сибирске жељезнице економско присуство Енглеске у Кини било је сада угрожено. Да би одвратила Русију од реализовања планова на Далеком истоку Енглеска је покушала да покрене отварање *источној њиши*. Повод је био крвави покољ Јермена 1894. године. Енглеска је тражила спровођење реформи у Турској, па се чак и нови енглески премијер Солзбери залагао за подјелу Турске.²⁰

Водећи 90-их година XIX вијека активну далекоисточну политику руски званични кругови били су за очување *status quo* на Балкану, што не значи да је Русија одустајала од своје традиционалне заинтересованости за *источно њише*. Руски министар спољних послова Лобанов, који је на ту дужност ступио 1895. године изражавао је спремност за непосредно споразумијевање с Аустроугарском у циљу спречавања евентуалног рата на Балкану.²¹

Догађаји око Крита 1897. године показали су да балакнска криза може попримити озбиљне размјере због држања Србије и Бугарске, јер је Грчка код њих развила живу активност да се и оне умијешају у грчко-турски сукоб. Осим тога, Русија је морала поклонити посебну пажњу држању Аустроугарске, која је имала своје планове у случају распада Османске империје, па је због тога руски двор журио да се споразумије са Бечом око формулисања заједничког става према догађајима на Балкану.²²

Двојна монархија је у евентуалној акцији балакнских држава видјела опасност по своје интересе на Балкану јер су у Бечу знало да су оне традиционално везене за Русију. Зато је она била спремна да са Русијом поведе разговоре око утврђивања начина којим се руководиле у својој политици на Балкану.

Аустријски цар Фрањо Јосиф са министром спољних послова Голуховским стигао је у Петроград почетком маја 1897. године. То је била узвратна посјета, јер је крајем августа 1896. Руски цар Николај II боравио у Аустроугарској. Већ и тада је било говора како да се очува *status quo* на Балкану. У разговорима вођеним у Петро-

¹⁹ Вите, *Воспоминания*, Том 1, Москва 1960, стр. 46.

²⁰ Михаило Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд 1988, стр. 56–57.

²¹ *Исто*, стр. 112.

²² Михаило Војводић, *Путиevi српске дипломатије*, Београд 1999, стр. 110–111.

граду представници обје земље су се сагласили да балканске државе морају поштовати мир и *status quo*. Руски министар Муравјов и његов аустријски колега те ставове су прослиједили српској, бугарској и црногорској влади и при томе су се захвалили на њиховом коректном држању у грчко-турском рату. То је била опомена да је непожељан било какав конфликт на Балкану.²³

Споразум између двије силе о њиховој политици на Балкану тада није постигнут. То је учињено маја 1897. године. Голуховски је преко аустроугарског амбасадора Лихтенштајна упутио своју ноту у Петроград. У њој је било наглашено да двије силе неће испољавати територијалне претензије на Балкану и захтијеваће да и остале силе поштују тај принцип. Затим је истакнуто и да ће се заједнички договарати о свим питањима која се тичу промјена на Балкану. У случају да се не могне одржати *status quo* на Балкану, предвиђено је да Аустроугарска анектира Босну и Херцеговину и дио Новопазарског Санџака, док би остали дио Турских територија подијелиле балканске државе, али на такав начин да се међу њима не поремети постојећа равнотежа, а територија између Јањине и Скадарског језера не би се дијелила, међу балканским државама, већ би се на њој формирала самостална албанска држава.

У одговору руског министра Муравјова од 17. маја била је дата примједба на питање анексије Босне и Херцеговине. Руски министар упозорио је да анексија значи промјену 23. члана Берлимског конгреса, и да је то европско питање. Што се тиче подјеле осталих турских територија између балканских држава, уз образовање Албаније, Муравјов је сматрао да је то питање будућности и да га треба рјешавати у неко догледно вријеме.²⁴ Суштина овог руско-аустријског споразума била је обавеза двије државе да одрже *status quo* на Балкану.

За Русију је споразум био довољан да се посвети својој далекоисточној политици, а за Аустроугарску да припреми терен за експанзионистичку политику на Балкану. Закључивши споразум с Аустроугарском, Русија је ипак наставила да се држи ранијег зацртаног спољнополитичког курса, усмјереног на учвршћивање саве-

²³ Исто, стр. 11–112.

²⁴ Михаило Војводић, *Србија у међународним односима*, стр. 144.

за са Француском, али не прекидајући сарадњу са Њемачком у појединим питањима.²⁵

Одржавање *status quo-a* била је норма које су се морале придржавати поред Аустроугарске и Русије и остале велике силе као и балканске државе. Бечки и петроградски двор будно су пратили збивања на Балану, како не би био угрожен постојећи споразум. Међутим, и једна и друга страна гајиле су међусобно неповјерење, сумњајући да се поред споразума води једна тајна, политика срачуната на освајање нових упоришта код појединих балканских држава.²⁶

Догађаји на Балакнском полуострву, почели су измицати контроли већ од 1902. године. Посебно је била тешка ситуација у Македонији. Дјеловање и агитација македонских комитета пријетили су да изазову масовни оружани устанак. Развој прилика у Македонији дао је повод Аустроугарској и Русији да се умијешају. Оне су биле против тога да се мијења *status quo* због неизвјесности судбине њихових интереса у новонасталој ситуацији.²⁷

Посјета аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда Петрограду, фебруара 1902. године, била је мотивисана потребом да се потврде одредбе уговора из 1897, иако је у званичним извјештајима окарактерисана као лична посјета.²⁸

Петроградски и бечки двор нијесу могли зауставити покрете на Балакну. Године 1903. избио је устанак у Македонији против турске власти. Био је то самосталан унутрашњи покрет, без ослонца на било коју велику силу. Турска је успјела да за релативно кратко вријеме угуши устанак. Пред опасношћу да се поново не отвори *источно питање* руски и аустријски дипломати израдили су реформни програм за Македонију. Поводом тога сатали су се у Мирцштегу (код Беча) Фрањо Јосиф и Николај II. Мирцштетски програм представљао је продужење руско-аустријског уговора из 1897. године.²⁹

²⁵ Хвостов, *История дипломатии*, том 2, 1871–1914, Москва 1963, стр. 352–353.

²⁶ А. Џ. Тејлор, *Борба за њевласиј у Европи 1878–1918*, Сарајево 1968, стр. 344–345.

²⁷ Михаило Војводић, *Пушеви српске дипломатије*, стр. 113–114.

²⁸ Димитрије Ђорђевић, *Србија и Балакан на почетку XX века, (1903–1906)*, Југословенски народи пред Први светски рат, посебно издање САНУ, св. 61. Београд 1967, стр. 211.

²⁹ Михаило Војводић, *Пушеви српске дипломатије*, стр. 114–115.

Nada TOMOVIĆ

BALKAN IN THE POLITICS OF THE GREAT POWERS
FROM 1878 TO 1903

Summary

The Congress of Berlin made the turning point in changing the impact of great powers on the Balkan. Although Russia came out from Eastern crisis as a winner, it suffered a huge diplomatic defeat on this congress. Its impact has fallen because Germany and Great Britain supported the Austro-Hungarian expansion in this area. With occupation of Bosnia and Herzegovina, its policy in Serbia, and setting up garrisons in the area of Novi Pazar, Austro-Hungary has clearly demonstrated its aims. Russia has also lost influence in Bulgaria. After the Berlin Congress, Bulgaria was proclaimed as hereditary principedom. Eastern Rumelia has returned its autonomy. These two regions will unite and create principedom of Bulgaria in 1885. After unification, Bulgaria has distanced itself so much from Russia that Prince Batenber had to leave the throne in 1886. and the Bulgarians has chosen against the Russian proposal Ferdinand Komburski in 1887. Thus caused tensions in relations with Russia. Russia kept its influence only in Montenegro.